

УДК 159.922.73:37.013 (045)

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ДИСЦИПЛІН

Федорченко С.В.

Інститут заочного та дистанційного навчання
Національного авіаційного університету

У статті розкривається зміст понять «духовність» і «мораль», виділяються компоненти духовно-морального виховання та їх подальший розвиток у шкільних закладах, виявляються типові особливості розуміння дітьми молодшого шкільного віку змісту моральних вчинків, а також пов'язаних з ними релігійних уявлень, під впливом наочної поведінки оточуючих.

Ключові слова: духовність, моральність, особистість, молодший школяр, сім'я, школа.

Постановка проблеми. Найцінніше творіння світу – це ЛЮДИНА. Вона створена ТВОРЦЕМ за своїм «подобієм», тобто має три складові: душу, духовність і тіло. За твердженням науковців з моральної психології, душа керує тілом і направляє його у всіх життєвих ситуаціях. Тіло без душі стає нерухомим і руйнується. Дух керує душею і складає з нею одне ціле. Тобто в людині все повинно бути гармонійним: і душа, і духовність, і тіло. Для гармонійного становлення особистості, вона повинна формувати в собі здорові моральні, духовні, громадянські, розумові, творчі, фізичні, емоційні, естетичні та ін. якості. Розвиток особистості триває все життя: коли вона пізнає світ і себе, як його частину; коли вступає в різноманітні відносини з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби; під час розпізнавання питань добра і зла та її здатністю до творчості, сприйняття культури і т. ін.

На жаль, в наш час державно-економічної кризи, коли матеріальні потреби передують духовно-моральним, в час новітніх інформаційних технологій, завдяки яким майже знищуються міжособистісні стосунки, а останні досягнення в науках знищують навколишнє середовище; коли відсутня повага до старшого покоління, бажання навчатися і бути освіченими; коли попередній досвід поколінь «не чує» сучасна молодь, дуже важливим постає питання духовно-морального стану (гідності) особистості та її виховання. Сьогодні таким духовно-моральним цінностям, як: благочестя, совість, краса, гідність, обов'язок, співчуття, честь, повага, добро, віра, любов, шанування, навчання, дружба протистоять: цинізм, суттєве погіршення моральних взаємин між людьми, брутальність, бездуховність, жорстокість, агресивність, невміння зрозуміти одне одного, відсутність поваги та справедливості. Автором буде розглядатися духовно-моральне виховання дітей молодшого шкільного віку, оскільки цей вік є **сенситивним** періодом для становлення моральної свідомості та самосвідомості індивіда, період коли «серця відкриті для чеснот». Основи моральної спрямованості в цьому віці визначають подальше життя людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі духовно-морального виховання приділяли чимало уваги педагоги минулого А. Дистервега, Я. Коменського, Г. Песталоцці, В. Сухомлинського. Вони виділили головні фактори, які впливають на духовне виховання учнів – це праця, сім'я, школа, вчитель.

Ідея взаємодії сімейного та суспільного виховання розвивалася в роботах В. Сухомлинського. Він підкреслював, що завдання виховання можуть бути успішно вирішені в тому випадку, якщо між вчителями та батьками встановляться відносини довіри і співробітництва.

На формування уявлень про духовно-моральну сферу особистості, спривили великий вплив гуманістичні ідеї західних психологів А. Маслоу, Дж. Гілфорда, К. Роджерса, ЕФ. Фромма та ін. і вітчизняних психологів, серед них А. Рахімов, В.І. Слободчиков, В.П. Зінченко, Є.І. Ісаєв, Л.М. Аболін, Р.Г. Гурова та ін.

Безпосередньому моральному вихованню молодших школярів присвятили свої праці такі педагоги, як Л.М. Матвеева, Л.А. Рєгуш, Н.В. Архангельський та ін. Вони вважають, що моральне виховання сприяє успіху і в навчанні, і в загалі у подальшому житті.

На сьогодні названа проблема розглядається філософами (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Коган, С. Кримський), соціологами (Б. Нагорний, О. Семашко), педагогами (О. Бабченко, І. Бужина, О. Олексюк, С. Тищенко), психологами (І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, І. Зелінченко, З. Карпенко, О. Киричук, О. Колісник, М.Савчин, Т. Саннікова).

Представники кожної з цих наук мають особистий погляд на сутність духовності, що вказує на універсальність даного феномену. Психологи ж досліджують насамперед феноменологію духовності в її зовнішніх проявах і закономірностях становлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виявленням аспектів впливу на духовно-моральне виховання школярів займається чисельна аудиторія дослідників. Але, безпосередня робота з цього питання проводиться дуже рідко, є лише поодинокі випадки введення педагогами-новаторами факультативних занять і класних годин, що безумовно є недостатнім для виходу українського суспільства із духовно-моральної кризи. Не враховуються реальні умови життя постіндустріального суспільства і пов'язані з ними зміни у взаємодії сім'ї і школи.

Проблема духовно-морального виховання дітей є однією з ключових проблем, які стоять перед кожним з батьків, суспільством і державою в цілому. Наукове дослідження цієї проблеми потребує виділення духовно-морального виховання в особливу виховну область, що володіє своїми методологічними принципами, структурою, цілями і способами реалізації.

Мета дослідження полягає у розкритті поняття духовно-морального виховання, виділення компонентів духовно-морального виховання та їх подальший розвиток у шкільних закладах, виявленні типових особливостей розуміння дітьми молодшого шкільного віку змісту моральних вчинків, а також пов'язаних з ними релігійних уявлень, під впливом наочної поведінки оточуючих.

Виклад основного матеріалу дослідження. Духовно-моральне виховання особистості високо ціну-

валося у всі часи, а в сучасних умовах – набуває особливого значення. В даний час відбувалася моральна деградація суспільства: набувають популярності одностатеві і цивільні шлюби, підрастаюче покоління можна звинуватити у бездуховності, безвір'ї, агресивності. Ці риси, на жаль, дедалі проявляються у поведінці не тільки дорослих, юнаків, а й підлітків і навіть дітей.

Причин тому достатньо багато і одна з них – абсолютна відмова від ідеології минулого суспільства, ліквідація інституту виховання. Це призвело до розпаду «зв'язку часів», почуття співучасті до історії своєї країни. Засоби масової інформації, що тиражуються на всю країну, ведуть пропаганду, що руйнує духовність, становляться причиною зниження критеріїв моральності і навіть загрожують психологічному здоров'ю людини. Однією з причин такого падіння суспільства є незнання або недостатнє знання більшістю працівників освіти основних положень наукового християнського світогляду. І як наслідок, їх вихованці позбавлені можливості світоглядного вибору.

Поняття «духовність» і «моральність» не є тождисними. Не існує однозначного визначення цих понять. Спробу розкрити суть кожного з них через різних дослідників.

У філософському словнику зазначено, що мораль – це зміна форми суспільної свідомості, своєрідна система «неписаних законів», що складається із сукупності суспільних цінностей та норм, які дозволяють розрізнити добро і зло, виражає ідеали людського життя, бачення минулого, сьогодення та майбутньої історії. Мораль є тією сферою етики, яка виступає як суспільно важлива структура цінностей, пріоритетів, правил поведінки, які визначені людиною [1, с. 573].

Так, С. Ожегов визначає духовність як власність душі, що полягає у превалюванні духовних, моральних та інтелектуальних інтересів над матеріальними.

Т. Тюріна зазначає, що «Моральність передбачає орієнтацію людини, в першу чергу, на суспільно-історичні норми та цінності, на конкретні оцінки інших, спільноти. Важливе завдання морального виховання – навчити жити людину серед людей, притримуючись певних норм і правил, що прийняті у даному суспільстві, тобто адаптувати її до соціуму. Духовність – це здатність людини бути вільною, незалежною, самостійною [3].

Т. Саннікова розглядає духовність як складний багатоструктурний феномен, який характеризує внутрішній світ індивіда та виявляє себе через моральність, збереження чистого сумління, відповідальність, служіння людям через добродіяння у стосунках.

М. Боришевський зазначає, що духовність – це багатовимірний феномен, складовими якої є утворення в структурі свідомості та самосвідомості особистості де віддзеркалюються її найактуальніші морально-релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до оточуючої дійсності, до інших людей, до себе самої, що стали суб'єктивно значущими регуляторами активності. Одиницею виміру духовності вчений вважає цінності орієнтації. До системи цінностей, в контексті яких функціонує духовність, входять моральні, естетичні, інтелектуальні, екологічні, світоглядні валеологічні, громадянські та ін. цінності.

Б. Братусь, що духовність додає сенс життю людини; адже в ній індивід черпає відповіді на екзистенціальні проблеми, котрі хвилюють його: про сенс життя, про критерії добра і зла, істини і обману.

І. Хлопонін, Н. Хлопоніна, А. Тимохіна наголошують на тому, що «втрата духовності рівнозначна втраті людяності. Тривала криза духовності в окремій особистості може призвести до її деградації, втрати людського обличчя».

На думку Рижова В.В., духовність – це здатність відрізнити та обирати істинні цінності і дотримуватися їх [2, с. 9]. Духовність – це те, що надає сенс життю окремій людині і людству, у чому людина знаходить відповіді на питання: «Навіщо я живу? Яке моє призначення? Що є добро і зло? Що є істина і омана?»

Духовно-моральне виховання дитини включає в себе формування і розвиток таких компонентів як:

- загальнолюдські цінності;
- національні цінності;
- громадські цінності;
- сімейні цінності.

Першим осередком формування особистості дитини є сім'я. Значний вплив на формування духовності у сім'ї мають батьківські настанови, бесіди, особистий приклад, сімейні звичаї.

На жаль, переважна більшість сучасних батьків не спроможна повною мірою дбати про духовний розвиток своїх нащадків. Більшість дорослих у першу чергу націлюються на задоволення матеріальних потреб дитини, не надаючи належної уваги формуванню вищих, морально-духовних її інтересів. В наслідок чого позитивний потенціал сімейного виховання істотно знижується.

Ще одним важливим осередком, який відіграє не менш важливу роль у процесі духовно-морального виховання особистості, виступає школа, що здійснює цілеспрямований навчально-виховний процес згідно із затвердженою на офіційному рівні програмами. «Школа – це майстерня, де формується думка підрастаючого покоління, треба міцно тримати її в руках, якщо не хочеш випустити з рук майбутнє» (А. Барбюс).

Період початкової освіти є найбільш сприятливим для формування важливих інтелектуально-емоційних психологічних функцій особистості, індивідуального стилю діяльності і пов'язаний із інтенсивним розвитком у молодших школярів духовних загальнолюдських цінностей, формуванням переконань і світоглядних позицій.

Виховання дітей 6-10 років В. Сухомлинський називав «школою милосердя». Він вважав, що «непорухна основа духовного переконання закладається у дитинстві і ранньому отроцтві, коли добро і зло, честь і безчестя, справедливість і несправедливість доступні розумінню дитини лише за умови яркої наочності, очевидності морального сенсу того, що він бачить, робить, спостерігає» [4, с. 170].

Школа виступає головним ланцюгом в системі виховання підрастаючого покоління. Навчальний процес тісно пов'язаний з моральним вихованням. В умовах сучасної школи, коли зміст освіти збільшився за обсягом і ускладнився за своєю внутрішньою структурою, в духовному вихованні збільшується значимість навчального процесу. Змістовна сторона моральних понять обумовлена науковими знаннями, які школярі отримують під час вивчення навчальної дисципліни. Самі моральні явища мають не менше значення для загального розвитку школяра, ніж знання із конкретних навчальних предметів. Тому позашкільні часи, факультативи, ігри, дискусії та ін., де дитина відчуває себе більш розкутою, незалежною від успішності і боязні отримання поганої оцінки.

Важливим кроком у формуванні духовності дитини, підтриманим на державному рівні, стало

введення у шкільні програми курсу «Основи християнської етики». Цей курс є дисципліною християнсько-світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування.

Метою даного курсу є формування в учнів християнських моральних чеснот, ознайомлення їх із базовими християнськими цінностями: цінностями істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі, що забезпечує належні морально-етичні умови для самопізнання та самореалізації зростаючої особистості. Зокрема, передбачається формування емоційної сфери співчуття, співпереживання, радості; інтелектуальних і пізнавальних здібностей (розвиток різних видів уваги, пам'яті, мислення). Виховна мета слугує для виховання таких позитивних рис характеру, як доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, співчуття, оптимізм. Як зазначають науковці (В. Жуківський, Т. Саннікова та ін.) він не є ученням віри, оскільки не включає релігійні обряди, не ставить за мету залучення до певної конфесії, а матеріал, який викладається, є спільним для усіх конфесій.

Проаналізувавши визначення та розуміння поняття духовності і моралі різними науковцями, розглянувши теоретичні аспекти проблеми розвитку духовності та відповідно спрямованого виховання дітей, обґрунтувавши роль різних інститутів у формуванні означеної особистісної якості, переходимо до експериментальної частини нашої статті.

Задля реалізації мети дослідження нами було використано метод етичної співбесіди індивідуально. Базою дослідження слугували ЗСШ № 13 м. Києва та вибіркові діти (діти-парафіяни), що відвідують «Воскресну школу» Покровського монастиря м. Києва. У дослідженні взяли участь 30 учнів: 15 – школяри 2-го класу ЗСШ № 13 м. Києва, 15 – діти-парафіяни (віком 7-9 років).

У ході співбесіди задавалися питання, спрямовані на розриття змісту базових християнських цінностей: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі та ін, що забезпечують належні морально етичні умови для самопізнання та самореалізації зростаючої особистості. Зокрема були питання, пов'язані із емоційною сферою: співчуття, співпереживання, радість та ін.

Критерії, за якими проводився аналіз, розкривають сутність та розуміння такого питання як «щастя». До нього більшість респондентів віднесли: свободу, мудрість, справедливість, дружбу, добро, милосердя, справедливість, мужність, співчуття.

Із проведеного аналізу можна зробити висновок, що рівень емоційної сфери та християнських моральних цінностей значно вищий за показниками у дітей-парафіян, ніж у звичайних школярів. Слід також зазначити, що показник «милосердя» – дуже маленький у звичайних школярів (22%) порівняно з другою групою респондентів (90%). Приблизно така ж ситуація складається щодо показника «співчуття» – це 32% та 50% відповідно.

Незначні розходження у таких поняттях, як «свобода» – 77% та 86%, «мужність» – 54% та 65%, «обов'язок» – 67% та 76%, «справедливість» – 61% та 65%.

Список літератури:

1. Андрущенко І. В., Вусатюк О. А. Линецький С. В., Шуба А. В. Философский словарь / И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк и др. – Киев: «А.С.К.» – 2006. – 1053 с.
2. Рижов В. В. К определению духовности и духовной сущности человека // Гуманизм и духовность в образовании: Сб. научных трудов. – Н. Новгород. – 2004. – 240 с.
3. Тюріна Т. Духовна педагогіка: витоки, сутність і перспективи розвитку // Монографія / Т. Тюріна. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 276 с.
4. Сухомлинський В. А. Духовний світ школяра // Текст / Сухомлинський. – М.: Учпедгиз. – 1961. – 224 с.

Майже однакові показники з понять: «дружба» (96% і 96%), «справедливість» (61% і 65%), «добро» (93% і 99%). Не дивлячись на майже однакові показники, розуміння цих понять школярами зовсім різні:

«добро» – звичайні школярі розуміють як матеріальні блага, ввічливість, розумність, а не спокій душі, мир у державі, чисте екологічне середовище, любов і допомога ближньому, як розуміють діти-парафіяни;

«справедливість» – для першої групи – це коли, батьки не карають без провини; для другої групи – це життєва рівновага;

«дружба» – у першій групі – це, коли разом відвідують різні установи та роблять уроки, для другої групи – це близька людина, що розділяє як радість так і горе, ніколи не зрадить.

На питання «Чи віриш в Бога?» – відповіді «так» – всі учні.

Щодо самооцінки, то варто сказати, що більшість дітей вважають себе дуже добрими: 50% і 40% пропорційно.

Висновки. Духовно-моральне виховання школярів особисто у молодшому віці, підготовка їх до самостійного життя є одним із пріоритетних завдань, які сьогодні ставить суспільство перед батьками і вихователями.

Відповідна сфера формування особистості безсумнівно, є важливим чинником у формуванні особистості. Адже в основі духовного виховання лежить цілеспрямований розвиток прагнення людини до найвищих загальнолюдських і національних цінностей. При цьому сенситивним для формування належних духовно-моральних якостей є молодший шкільний вік.

В проведеному мною дослідженні висвітлені поняття духовності та моралі, які повинні бути розвинені у кожній дитини та компоненти, що є складовими такого виховання і які необхідно формувати у дітей молодшого шкільного віку.

Чималий позитивний вплив на виховання духовності мають, зокрема, уроки християнської етики, які вчать дітей співчувати та співпереживати, розвивають в учнів належну культуру мислення, спілкування, формують такі риси характеру, як доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, при чому починати навчання треба із вчителів.

Рекомендовано також ввести програму творчої майстерні, яка дозволить школярам познайомитися з тим, як наші предки розуміли навколишній світ і своє місце в цьому світі.

Проаналізувавши відповіді молодших школярів на запитання, запропоновані їм, можна дійти висновку, що більшість учнів цього віку мають елементарні моральні уявлення, на їх основі можуть аналізувати свої вчинки та поведінку оточуючих людей. У зв'язку із цим, спостерігається динаміка зростання рівня духовно-морального виховання у дітей-парафіян, порівняно із звичайними школярами.

Важливо також пам'ятати, що виховання заляжить від прикладу як зі сторони батьків, так і вчителів, тому необхідно, щоб усі вищезазначені цінності були розвинені у батьків і вчителів на високому рівні. «Тоді людина стає кращою, коли ви покажете їй, яка вона є» (А. Чехов).

Федорченко С.В.

Институт заочного и дистанционного обучения
Национального авиационного университета

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ФАКУЛЬТАТИВНЫХ ДИСЦИПЛИН

Аннотация

В статье раскрывается содержание понятий «духовность» и «нравственность», выделяются компоненты духовно-нравственного воспитания и их дальнейшее развитие в школьных заведениях, определяются типовые особенности понимания детьми младшего школьного возраста содержания моральных поступков, а также связанных с ними религиозных представлений, под действием наглядного поведения окружающих.

Ключевые слова: духовность, нравственность, личность, младший школьник, семья, школа.

Fedorchenko S.V.

Institute of Extramural and Distance Education
National Aviation University

FORMATION OF SPIRITUAL-AND-MORAL EDUCATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN BY MEANS OF ELECTIVE CLASSES

Summary

The article defines the content of «spirituality» and «morality», singles out the components of spiritual-and-moral education and their further development at schools, describes typical understanding of moral actions by primary schoolchildren and connected with them religious notions formed under the influence of illustrative behavior of the surrounding people.

Keywords: spirituality, morality, personality, primary schoolchild, family, school.